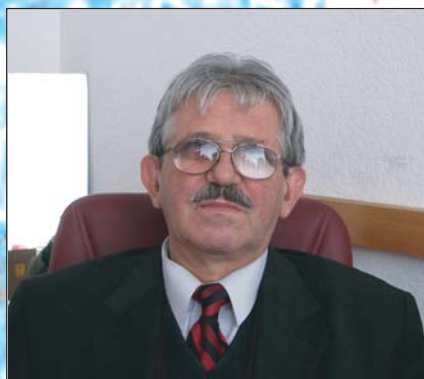

Рішельєвські перехрестя відкриваємо забуті

Вплив українських філософів на формування концепції російського космізму не викликає сьогодні вже ні в кого шонайменших сумнівів. Загальновідомо, що ідеї видатного нашого мислителя **П. Юркевича** стали витоком багатющої традиції російської релігійної філософії, пов'язаної, насамперед, з іменами **В. Соловйова, С. Булгакова, П. Флоренського, С. та Є. Трубецьких**. Проте останнім часом знаходиться чимало дедалі переконливіших підстав стверджувати також і про наявність більш ранніх подібних течій у вітчизняній філософській думці.

Один із цих стрижневих напрямів представлений особою **Йосипа Григоровича Міхневича** (1809–1885), випускника та професора філософії спочатку Київської духовної академії, а згодом Рішельєвського ліцею в Одесі, де, як відомо, протягом чотирьох років навчався майбутній засновник російського космізму **Микола Федорович Федоров**. Ідеї Федорова справили значний вплив на становлення світогляду **К. Цюлковського, В. Вернадського і О. Чижевського**, а основи його концепції (як, до речі, стверджував він сам!) зародилися саме в Одесі. У цьому контексті важливим є осмислення ідейного зв'язку між поглядами Федорова та Міхневича. Зупинимось спочатку на особі Йосипа Міхневича, оскільки зі спадщиною цього представника Київської школи філософського теїзму нинішня наукова громадськість майже незнайома.

Григорій Волинка

докт. філос. наук, професор,
проректор з наукової роботи
Національного педагогічного
університету
ім. М.П. Драгоманова, м. Київ

Народився Й. Міхневич у квітні 1809 р. в сім'ї Локачівського священика (Володимирівський повіт Волинської губернії). Закінчив Волинську семінарію. З 1833 р. — бакалавр кафедри історії філософії Київської духовної академії. Слід підкреслити, що це були часи, найсприятливіші для розквіту молодих талантів, оскільки ректором КДА був тоді знаменитий **Інокентій Борисов**. З 1836 р. Міхневич — екстраординарний професор КДА, а вже в 1839 р. його призначено професором філософії Рішельєвського ліцею. Саме тут, у ліцеї він беззмінно пропрацював протягом 20 років, читаючи геть усі філософські дисципліни: історію філософії, логіку, психологію та естетику. Відомий поет та перекладач **Петро Вайнберг** згодом із захопленням згадував лекції Міхневича: “Ті часи, коли вихованці ліцею сходилися до аудиторії слухати живе слово улюбленого професора, його ясного, серйозного та захопливого виклад, були найкращими в їхньому студентському житті!”

Але от настає піввіковий історичний рубіж. Царський уряд, наляканий революціями у Західній Європі, впроваджує найсуворіші заходи щодо викладання суспільних наук і фактично забороняє філософію в усіх світських навчальних закладах. Викладачі філософії або зовсім звільняються з роботи, або ж переводяться на інші кафедри. Серед філософських дисциплін були залишені тільки логіка та психологія, але їх читання було доручено професорам богослов'я, які працювали за програмою, затвердженою Найсвятішим Синодом. Не минули подібні репресії й Рішельєвський ліцей. Отож із цієї, певно, причини Й. Міхневича було переведено на суто адміністративну інспекторську посаду. Проте водночас він стає радником правління ліцею, а також членом Одеського товариства історії та старожитностей. І от саме в цей доленосний час (1849–1851) якраз і переплітаються життєві шляхи Йосипа Міхневича та Миколи Федорова...

Але все ж спочатку — бодай декілька слів про ті соціально-духовні обставини середини XIX ст., на фоні яких відбулася перша очна зустріч

М. Федорова з Й. Міхневичем. Насамперед, звичайно ж, вони досить-таки відчутно позначені сплеском романтичного “базаровського” нігілізму.

Нагадаємо про всяк випадок, що насправді нігілізм є безоглядною орієнтованістю на майбутнє. Тобто, іншими словами, це зухвале знецінення суцього, а ще більше — минулого. Але ж так само усім нам добре відомо, що якраз концепція М. Федорова досить-таки жорстко була спрямована проти нігілізму. Не сприймав його, до речі, й Міхневич як яскравий представник філософського теїзму, для якого минуле вже майже за визначенням є святим.

Слід сказати, що серед сучасних дослідників життя та творчості М. Федорова сьогодні триває ретельний пошук філософських витоків вчення видатного мислителя. І якщо воронезький, липецький та особливо московський періоди його життя вивчені настільки досконально, що розписані буквально по днях, то перебування Федорова в Одесі виглядає у цих дослідженнях абсолютно “білою плямою”.

Достеменно відомо, що у 1849 р. Федоров закінчив Тамбовську гімназію й у серпні цього ж року став ліцеїстом. Оскільки Й. Міхневич був у ліцеї єдиним професором філософії, його лекції не міг не слухати М. Федоров, про що побіжно зазначає у своїх славетних “Нарисах...” наш найавторитетніший історик **Дмитро Чижевський**. Але, либонь, є і всі підстави стверджувати, що окрім рядових лекцій свого наставника, Федоров мав реальну можливість почути і його знамениту промову, присвячену закінченню ювілейного академічного року. Адже саме ця промова, видана в Одесі окремою брошурою у 1850 р., містить чимало ідей, співзвучних подальшим

філософії космізму: імена — Йосип Міхневич

роздумам засновника російського космізму. Та й взагалі — Й. Міхневич, який намагався викладати філософію в суто антропологічному ключі, у своїх опублікованих працях висловлює багато думок, відголосся яких знаходимо відтак в ідейній спадщині М. Федорова. Зокрема, у своїй ранній роботі “Про успіхи грецьких філософів...” (1839) Міхневич, аналізуючи погляди останніх, гостро привертає увагу до ціннісних аспектів природи, а саме: чи не вперше ставить питання про її “темний бік”. А, відповідно, вже звідси — і про силу, яка підносить людину над цим навколишнім злом, тобто про розум. Але ж, як ми знаємо, теза про злу природу, нерозумна сліпота якої є причиною руйнування й смерті, є ключовою і в концепції Миколи Федорова.

Обидва мислителі добре усвідомлюють факт роз'єднання духу і природи як вияв більш змістовного феномену відчуження, котрий у XIX ст. був об'єктом пильної уваги багатьох відомих філософів. Про сам цей феномен, як, власне, і про наявні погляди відносно його справжніх причин, не міг не знати і Міхневич. Але заради справедливості відзначимо також і одну розбіжність у поглядах двох мислителів щодо відчуження у сфері відносин духу і природи. Адже якщо Міхневич просто фіксує їх полярність серед опозицій “знання — віра”, “людина — світ”, то Федоров цю полярність конкретизує, надаючи їй соціального забарвлення. Опозиція “дух — природа” постає у нього як взаєморозірване протистояння вчених і невчених, теоретиків і практиків, думки і справи.

Це протистояння, вважає М. Федоров, має бути подоланим, завдяки чому буде відновлена єдність людського роду. Але яким же чином, на думку наших мислителів, можуть бути посл-

наними протилежності духу і природи, вчених і практиків? Загальну відповідь на це питання ми знаходимо у вже цитованій ранній роботі одеського професора Й. Міхневича.

Глумачачи відірваність розуму від природи, він, зокрема, зазначає, що останній обмежується, по-перше, одкровенням, а, по-друге (і це для розкриття нашої теми є дуже актуальним!) — справами. Так, саме справа є провідником, завдяки якому розум входить у природу. Тема діяльності розроблена ним і в інших працях, надто ж у “Досвіді простого викладу системи Шеллінга...”. Тут Й. Міхневич демонструє повну солідарність з *Шеллінгом* щодо крайньої незадоволеності останнього взаємною відірваністю між теоретичним і практичним розумом у *Капта*. На його думку, не зміг зняти цей дуалізм і *Фіште*, який, виходячи з єдиносущого начала — “Я”, змушений був зрештою прийти до метафізичного егоїзму. Егоїзм же оцінювано Міхневичем, а відтак і Федоровим украй негативно. Ось як, приміром, пише про це одеський професор у згадуваній уже брошурі: егоїзм прагне “ослабити усі зв'язки душі зі світом — місцем першого її призначення, і з Істотою Верховною — винуватцем її останньої долі, дати мисленню хибний напрям і покрити мороком смерті все життєствердне розмаїття”.

Аналізуючи Шеллінгів підхід до проблеми зняття дуалізму духу і природи та подолання метафізичного егоїзму, котрий робить природу чужою і ворожою силою, Й. Міхневич демонструє власне бачення виходу з такої проблемної ситуації. Його не задовольняє пасивна констатація, мовляв “буття й свідомість, річ та ідея — це два полюси одного центра, і тому у своєму безумовному першопочатку вони є тотожними”. Більше того, він раз за разом не перестає запитувати: в чому ж уособлено цей загальний центр? Якщо цей першопочаток є абсолютотом (а саме так вважав Шеллінг), котрий пронизує і природу, і дух, — тоді німецький класик усього лише банальний пантеїст. От, напевне, чому наш славетний земляк відверто й недвозначно наголошує на необхідності визнання трансцендентного Бога.

Яким же чином, на думку Й.Г. Міхневича, повинне відбуватися “олюднення” природи? Вважаємо за потрібне звернути особливу увагу на пов'язані з цим обставини, оскільки саме вони стосуються ключової ідеї М. Федорова, пов'язаної з одухотворенням мертвої речовини і, зокрема, з воскресінням предків. Але ж, як потроху з'ясовується, ідея воскресіння у плоті була також у центрі уваги й Міхневича, причому протягом усієї його викладацької діяльності. Так, аналізуючи, зокрема, світогляди стародавніх греків, він доволі слушно зауважував: “Переселення душі в інші тіла вони уявляли можливим; а от про нове з'єднання тієї ж душі з тим же таки тілом чомусь ніхто й не подумав”.

Під церковним кутом зору розглядав Й. Міхневич і більш загальні питання, — “олюднення” природи. Справедливо припускаючи, що видозміна речовини може здійснюватися силою самої ж природи, Міхневич разом з тим підкреслює, що будь-яке зовнішнє перетворення, вочевидь, потребує творця. З іншого боку, під творцем тут уже цілком можна розуміти як Бога, так і звичайну людину. Велемудрий одеський професор Й. Міхневич приходить під кінець життя до сталої думки, що потойбічний (тобто трансцендентний) Бог, проявлений у невинному вселенському вирі через справи окремих людей, якраз і є єдиним воїстиною одухотворювальним та воскресальним началом.

Наталія Мозгова

докт. філос. наук, професор
Національного педагогічного
університету
ім. М.П. Драгоманова, м. Київ